

XORIJIY BANKLAR KREDIT LINIYALARI HISOBIGA INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISH MEZONLARI.

Sherbayev Zafar Ravshan o'g'li

Bosh mutaxassis, "O'zsanoatqurulishbank" ATB

Annotatsiya: *ushbu maqola xorijiy banklarning kredit liniyalari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish mezonlari, shartlari va kredit risklarini boshqarish amaliyoti haqida fikrlar yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *kredit, xalqaro munosabat, investitsiya, moliyalashtirish, risk, boshqarish amaliyoti.*

Mamlakatimizda ishlab chiqarishni rivojlantirish va modernizatsiyalashda xorijiy banklarning jalb qilinayotgan kredit liniyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, respublikamiz tijorat banklari ushbu maqsad yo'lida o'z kredit resurslarini shakllantirishda xorijiy hamkorlik masalalariga alohida e'tibor qaratmoqda. Umuman olganda, bugungi kunda respublikamizda tijorat banklari tomonidan tadbirkorlik faoliyatini kreditlashning bir qator shakllari mavjud. Unga ko'ra banklar tomonidan iqtisodiyot tarmoqlarini, shu jumladan, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish keng shakllarda amalga oshirilmoqda. Unda tijorat banklarining kreditlash shakllari ichida xorijiy banklarning kredit liniyasini ochish yo'li bilan alohida ssuda schetidan kreditlash keng tarqalgandir. Biz uchun muhim bo'lgan va yuqorida qayd etilgan tadbirkorlik faoliyatini tijorat banklari tomonidan xorijiy valyutada kreditlash shakli amaliyotda xalqaro moliyaviy institutlar, xorijiy banklar va boshqa xorijiy hamkorlar tomonidan mahalliy banklarimizda ochilgan kredit liniyalari ochish hisobiga amalga oshiriladi. Shunga ko'ra, mazkur shaklda tadbirkorlik faoliyatini, xususan, investitsiya loyihalarini kreditlashning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Unga ko'ra kredit liniyasi ochishda kreditdan maqsadli foydalanish va uni qaytarish ustidan nazoratni amalga oshirish eng muhim vazifalardan hisoblanadi. Respublikamiz mahalliy banklarida ochilgan va investitsiya loyihalarini kreditlashda faol qatnashib kelayotgan xorijiy banklar kredit liniyalarining bir qator afzallik jihatlari mavjud bo'lib, ular, asosan, quyidagilardan iborat: - bankning kreditni ishlatilish yuzasidan ta'sirli nazorat o'tkaza olishi; - bank kreditning foiz stavkasidan tashqari ko'shimcha haq olishi; - mijoz har safar kredit so'rab bankka murojaat qilish zaruriyatidan xalos bo'lishi; - mijoz kreditning faqat ishlatiladigan qismi uchun foiz to'lashi. Shundan kelib chiqib, bugungi kunda iqtisodiyotning turli tarmoq va hududlarida faoliyat olib borayotgan xo'jalik sub'ektlari, ayniqsa, kichik biznes vakillari tomonidan mahalliy tijorat banklarida ochilgan xorijiy banklar kredit liniyalarini o'zlari uchun qulay moliyalashtirish shakli sifatida qabul qilib, ulardan foydalanishga qattiq harakat qiladilar. Mazkur kredit liniyalari hisobidan foydalanish, shuningdek boshqa xorijiy kredit va investitsiyalarni jalb qilishda mamlakatimizda umumiy tartib belgilangan bo'lib, uni quyidagi rasm

orqali aks ettirish mumkin. Xorijiy banklar kredit liniyalari hisobidan investitsiya loyihalarini kreditlashda qo'yiladigan bir qator talablar borki, quyida ular to'g'risidagi asosiy jihatlarni yoritib o'tamiz. 1. Kredit ta'minoti. Tijorat banki tomonidan kredit liniyalari mablag'lari hisobidan berilgan kreditni qaytarish ta'minoti deganda aniq manbalar tushuniladi. Bunda birlamchi va ikkilamchi manbalar mavjud. Birlamchi manbalar: mahsulotlarni sotishdan olingan tushum; xizmatlar ko'rsatishdan olingan tushum; mijozning daromadi. Ikkilamchi manbalar: mulk va mulkiy huquqlarni garovga olish; talab va huquqlarni yon berish; kafolatlar; uchinchi shaxsning kafilligi; sug'urta polisi. Mijozga tegishli mulklar garoviga quyidagilar kiradi: tovar-moddiy qimmatliklarni garovga olish (xom ashyo, yarim fabrikat, tayyor mahsulotlar); qimmatli qog'ozlarni garovga olish; kredit berayotgan bankdagi depozitlarni garovga olish; qo'zg'almas mulkni garovga olish. Mulkiy huquqlarni garovga olishga quyidagilar kiradi: ijara huquqini garovga olish; mualliflik haqini garovga olish; pudrat shartnomasi bo'yicha buyurtmachilik huquqini garovga olish. Garov ob'ektining sifatiga qo'yiladigan talablar: garov predmeti kredit oluvchiga tegishli bo'lishi kerak; garov predmeti pulda ifodalanadigan bahoga ega bo'lishi kerak; garov predmeti likvidli bo'lishi lozim. Tovar-moddiy qimmatliklarni sifat mezonlari quyidagilardan iborat: sotishning tezligi; baholarning nisbatan barqarorligi; sug'urta qilinganligi; uzoq muddat saqlanishi. Garov ob'ektining etarlicligi. Xalqaro bank amaliyotida, odatda, kreditning miqdori garovga olingan tovarmoddiy qimmatliklar qiymatining 85 foizidan oshmaydi. Bu esa, garov ob'ekti bahosining o'zgarishi natijasida yuzaga keladigan yo'qotishlardan bankni himoyalash imkonini beradi. Qimmatli qog'ozlarni garovga olish. Qimmatli qog'ozlarni garov ob'ekti holatidagi sifat mezonlari: oson sotilishi; emitentning moliyaviy holati. Ushbu mezonlardan kelib chiqqan holda, qimmatli qog'ozlar quyidagi marjinal qiymatda garovga olinadi: davlat qimmatli qog'ozlari - 95 foizgacha; korxonalarining aksiyalari - 80-85%; tijorat veksellari - 75-80%. Garov ob'ektini baholash: garov ob'ekti bozor bahosida baholanishi kerak. Ammo bank garov ob'ektini sotayotganda uning bozor bahosi o'zgarishi mumkin yoki bozor bahosida sotib oladigan xaridor topilmaydi. Natijada bank garov ob'ektini bozor bahosidan past narxda sotishga majbur bo'ladi; garov ob'ekti davriy ravishda qayta baholanib turishi lozim; garov ob'ekti qiymatini baholash tegishli malakaga ega bo'lgan mutaxassislar tomonidan amalga oshirilishi kerak; garovni baholashda uni baholash va sotish xarajatlari hisobga olinishi kerak. Ko'chmas mulkni baholash usullari: xarajat usuli; bozor usuli va daromad usuli. Xarajat usulida yer uchastkasini sotib olish va kelgusida amalga oshiriladigan qurilish xarajatlari hisobga olinadi. Bunda investor oladigan daromad miqdori ham hisobga olinadi. Aniqlangan qiymatdan eskirish summasi ayirib tashlanadi. Bozor usulida ko'chmas (qo'zg'almas) mulkni bozorda sotilish bahosi hisobga olinadi. Lekin bunda bozor bahosiga o'zgartirishlar kiritiladi. Chunki, birinchidan, bir-biriga 100% o'xshaydigan ob'ektlar juda kam; ikkinchidan, 25 O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlari asosida shakllantirildi. 38 mulkni haqiqiy bozor bahosini faqat uni sotganda bilish mumkin. Daromad usulida

ushbu qo'zg'almas mulkni kelgusida foydalanish natijasida olinadigan sof daromad miqdori hisobga olinadi. Ushbu usuldan foydalanishda quyidagi ma'lumotlarga e'tibor qaratiladi: xuddi shunday ob'ektni ijaraga berishdan olinayotgan daromad; ob'ektni bekor turib qolishi natijasida ko'riladigan yo'qotishlar; ob'ektni boshqa maqsadda ishlatish natijasida olinadigan daromadlar. Ushbu mezonlarga xorijiy banklar kredit yo'nalishlari ayrimlari bir-biridan keskin farq qiladi, ayrim mezonlari hamma qarz oluvchilar uchun deyarli bir xil. Masalan, garov ta'minoti barcha qarz oluvchilarga deyarli 120-125 foiz miqdorida belgilangan. Xitoy Taraqqiyot davlat bankining kredit majburiyati mablag'lari quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha investitsiya loyihalarini amalga oshirishga yo'naltirilmogda: meva-sabzavot, chorvachilik va boshqa qishloq xo'jalik mahsulotlarini chuqur qayta ishlash uchun mini-texnologiyalar va mo'jaz jihozlarni xarid qilish; mahalliy xom ashyo chuqur qayta ishlanadigan zamonaviy, mahalliyashtirilgan ishlab chiqarishlarni yaratish; qurilish materiallari ishlab chiqarish, jumladan, ularning yangi turlarini ishlab chiqarishni o'zlashtirish; tayyor oziq-ovqat va nooziq-ovqat iste'mol tovarlarini ishlab chiqarish; xizmat ko'rsatish va servis sohasini, shu jumladan, turizmni rivojlantirish. Shuningdek, Xitoy Xalq Respublikasi Raisi Si Tszinlining 2013 yil sentyabr oyida Yurtimizga tashrifi chog'ida jami qiymati 15 milliard dollar miqdoridagi loyihalarni amalga oshirishga doir 31 ta hujjat imzolandi va ushbu hujjatlar asosida Xitoydan 7,7 milliard dollarlik moliyaviy mablag'lar, shu jumladan, Xitoy kompaniyalarining 1,3 milliard dollarlik to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalari, ushbu davlat moliya institutlarining 6,1 milliard dollar miqdoridagi kredit liniya mablag'lari va 0,3 milliard dollarlik davlat grantlarini jalb etish ko'zda tutilgan. Xullas, Xitoy taraqqiyot banki va O'zbekiston tijorat banklarining moliya-bank sohasidagi munosabatlari ushbu moliya institutining kredit liniya mablag'larini jalb etish ishlarini yanada jadallashtirish lozimligini belgilab berdi. Xorijiy kredit liniyalari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda barcha riskli vaziyatlarning oldini olish choralari ko'rilishiga qaramay, xorijiy banklar talablariga muvofiq risklarni boshqarishning o'ziga xos talablari amal qiladi. Kredit riski bu - tijorat banki tomonidan ma'lum loyihani amalga oshirish uchun qarzdorga ma'lum muddatda qaytarish sharti bilan berilgan moliyaviy mablag'larning va ular buyicha hisoblangan foizlarning qaytmasligidir. Kredit riski qatoriga, nafaqat, kreditlash amaliyotlari, balki loyihalarni moliyalashtirish, boshqa banklarga depozitlar joylashtirish, kafilliklar berish, faktoring, lizing kabi aktiv amaliyotlar ham kiradi. Kredit riski to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy yo'qotishli xatarlar turiga kiradi. Xorijiy tijorat banklari, jumladan, Buyuk Britaniya banklari risklarni 5 toifaga ajratadilar: A toifa - kichik yoki nol risk; B toifa - oddiy risk; V toifa - oshgan risk; G toifa - katta yoki yuqori risk; D toifa - nomaqbul risk. Xorijiy banklar amaliyotida risklarni boshqarishning o'ziga xos tizimi mavjud 41 42 bo'lib, u umumiy quyidagi tartibda amal qiladi: 1. Risklarni baholash. 2. Risklarni rejalashtirish. 3. Risklarni boshqarish. Riskni boshqarish, eng avvalo, uning oldini olishdir. Qaror qabul qilayotgan shaxs yuz berishi mumkin bo'lgan noxush voqealarning oqibatini yaqqol tasavvur qilishi lozim. Bu uning

keyingi harakatlarini belgilab beradi. Bank boshqaruvi xodimlari o'z ishlarida amal qilish uchun xatarni oldini olish taktika va strategiyasini ishlab chiqishi kerak. Risk strategiyasini ishlab chiqishning muhim tarkibiy qismi xedjirlash, ya'ni riskni kamaytirish yoki uning paydo bo'lishini ogohlantirish tadbirlarini ishlab chiqish hisoblanadi. Xorijiy bank amaliyotida eng keng tarqalgan, kredit riskini pasaytirishga qaratilgan tadbirlar quyidagilar hisoblanadi: Qarzdorning kreditga layoqatliligini baholash. Xorij banklar amaliyotida ssuda oluvchini balli baholashga asoslangan usul juda keng tarqalgan. Bu usul mijoz reytingini aniqlashni ko'zda tutadi. Qarzdorni baholash mezonlari har bir bank uchun qattiq individuallashtirilgan bo'lib, uning amaliyotdagi mavqeidan kelib chiqadi va vaqtivaqti bilan qayta ko'rib chiqiladi. Bir qarzdorga beriladigan kreditning hajmini kamaytirish. Bu usul qachonki, bank mijozning kreditga layoqatliligiga to'liq amin bo'lmasagina qo'llaniladi. Kreditlarni sug'urtalash. Kreditni sug'urtalash uning qaytmaslik riskini to'liq sug'urta bilan shug'ullanuvchi tashkilot zimmasiga yuklanishini ko'zda tutadi. Sug'urtalash bilan bog'liq barcha xarajatlar ssuda oluvchilar tomonidan to'lanadi. Etarli ta'minotni jalb qilish. Bunday usul bankka berilgan summaning qaytishini va foiz olinishini kafolatlaydi. Kredit riskidan himoya qilishda asosiy e'tibor zararlarni qoplash uchun mo'ljallangan etarli ta'minotni jalb qilishiga emas, balki ushbu zararlarga yo'l qo'ymaslik uchun qarzdor kreditga layoqatliligini tahlil qilishga qaratiladi. Chunki ssuda kredit kelishuviga muvofiq qaytarilishi hisobga olib boriladi. Xulosa qilib aytganda, xorijiy banklar kredit liniyalari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish mezonlari va shartlari har bankning o'ziga xos xususiyatlaridan va kredit siyosatidan kelib chiqib belgilanadi. Bunda kredit risklarini boshqarish har bir bank dolzarb masala hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Angelidi M.S., Karimov N.G. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish tizimida sindikat asosida kreditlashtirish. - T.: «TMI», 2005. - 96 b.
2. BaHKOBCKoe gejo H (jMHaHcHpoBamra HHBecTHn,HH, /nog pegaKipiH H.Epyca. HHCTHTyT 3KOHOMHneckoro pa3BHTHH BceMHpHoro Gamca, 1-TOM, 2-nacTb, 1995. - 456 C.
3. Ey3oBa H.A., MaxaBUKoBa r.A., TepexoBa B.B. KoMMepneckaa onemca HHBecTHnnH /nog peg. EcnnoBa B.E. - Cn6.: «nuTep», 2004. - 326 c.
4. En3Hec-nnaH uHBecTunnoHHoro npoeKTa: OTenecTBeHHMH H 3apyGe>KHbiH onbiT. CoBpeMeHHaa npaKTHKa H goKyMeHTanna: YneG. nocoGne. - M.: «OyHaHcm H cTaracraKa, 2002. - 432 c.